

KONSTRUIRANJE SOCIALNIH DEJSTEV IN KULTURNIH POMENOV¹

1. Socialna ontologija na realistično-fenomenološki podlagi

73

Ta sestavek je prispevek k socialni ontologiji, njegova tema pa je lastnost kulturne pogojenosti. Raziskovalna metoda je realistična fenomenologija. Preden se lotimo obravnave same dejanske teme, naj povsem na kratko pojasnimo izraza »socialna ontologija« in »realistična fenomenologija«.

Izraz »ontologija« je tekom zgodovine privzemal različne in pogosto celo medsebojno nezdržljive pomene. V tem prispevku pomeni »ontologija« (natančneje »formalna ontologija«) toliko kot »obča predmetna teorija« (oziroma »čista apriorna teorija predmetov kot takih«, prim. Husserl 1984: 227, in Meinong 1971); je disciplina, ki se ukvarja s formalnimi lastnostmi predmetov. Pojem predmeta je razumljen izredno široko: Kot »predmet« označujemo vse, kar je »predstavljeno« oziroma poimenovano v zelo splošnem smislu. Števila, vrednote, psihični doživljaji, stvari in objekti, dejstva, dogodki, lastnosti so v tem smislu prav tako »predmeti«. Formalne lastnosti predmetov so lastnosti, ki so predmetu inheren-

¹ Ta prispevek se mora v bistvu zahvaliti raziskovalnemu projektu P 20125-G15, ki ga je financiral dunajski *FWF-Wissenschaftsfonds* (Sklad za spodbujanje znanstvenega raziskovanja; op. prev.) in ga je avtor tega prispevka od leta 2007 do spomladi 2009 vodil na Filozofskem inštitutu graške univerze. Posamezni deli oziroma zgodnejše različice te argumentacije so že bile predstavljene v Salice 2006 in Salice 2007.

74 tne zgolj na podlagi njegove predmetnosti. Takšne lastnosti kažejo zatorej brezizjemno občost, saj jo imajo prav vsi predmeti. Sem sodijo, denimo, lastnosti kot biti eno, biti enostaven ali sestavljen iz delov, biti identičen s samim sabo itn. Predmet lahko definiramo na podlagi teh lastnosti, saj ima (in mora imeti) tovrstne lastnosti vse, kar je predmet. Pod predpostavko, da je vse predmet in da imajo vsi predmeti formalne lastnosti, ni mogoče zanikati, da obstajajo vrste predmetov, ki jih je mogoče razlikovati, kar pomeni, povedano drugače, da niso vsi predmeti ene in iste vrste. Podobno kot pojem »predmet« je mogoče tudi ustrezne vrste predmetov definirati s tem, da imajo vsi predmeti, ki pripadajo določeni vrsti, določene (ravno skupne) lastnosti, ki jih imajo zgolj oni. V nasprotju z omenjenimi »formalnimi« lastnostmi se te lastnosti imenujejo »materialne«, saj njihova občost zato, ker je odvisna od vrste predmetov, ni brezizjemna: enako kot formalni atributi pripadajo vsem predmetom, se materialni atributi tičejo le posamezne vrste predmetov. Temu ustrezno so, denimo, števila predmeti, ki jih (platonično) zaznamuje to, da so kot brezčasni, medtem ko so drevesa, rože, ljudje itn. predmeti, ki obstajajo v določenem času, zatem pa prenehajo obstajati. Zato lahko brezčasnost in njeno nasprotje časovnost klasificiramo kot definicijski značilnosti posameznih vrst predmetov. Discipline, ki raziskujejo, katere lastnosti ima določena vrsta predmetov, imenujemo »materialne« ontologije.² Seveda imamo toliko materialnih ontologij, kot je vrst predmetov. S tem je pojasnjen tudi smisel izraza »socialna ontologija«, saj jo lahko označimo kot disciplino, ki se ukvarja s pojmom »socialnega predmeta« in poizkuša identificirati lastnosti, ki definirajo to vrsto predmetov in njene podvrste.

Naslednji korak predstavlja pojasnitev metode, s katero je izvedena ta socialno-ontološka raziskava, ki smo jo prej opredelili kot »realistično-fenomenološko«. Da bomo lahko čim podrobneje opredelili to metodo, je pomembno, da se zavedamo, da obstaja ravno toliko metodologij, kot je različnih opredelitev »ontologije«. Danes ponuja logična analiza jezika eno izmed uveljavljenih metodologij: pri tem se, če naj bomo čim bolj jedrnati, logično analizira in formalizira način izražanja v nekem naravnem jeziku. Rezultat takšne jezikovnogične analize (praviloma je to logična formula, ki vsebuje eksistencialni kvantor) nam mora povedati, kaj dejansko obstaja, kateri predmet je to in kakšne so njegove lastnosti. Vendar pa se s tem implicitno predpostavlja, da lahko k ontološki strukturi resničnosti pristopa zgolj jezikovnogični instrumentarij, kar torej pomeni, da bi med logično strukturo naravnih jezikov in ontično strukturo resničnosti obstajala nekakšna »unio mystica«.

2 V zvezi z razlikovanjem med formalnimi in materialnimi lastnostmi oziroma med formalnimi in materialnimi (ki se pozneje imenujejo tudi »regionalne«, prim. Husserl 1976: 19 isl.) ontologijami prim. Husserl 1984: 256.

Nasprotno pa fenomenološka metoda v ontologiji zastopa pojmovanje, da jezikovni način pristopanja k resničnosti in njeni strukturi – čeprav je upravičen in temeljnega pomena – vendarle vselej ostaja le *eden* izmed načinov pristopanja med ostalimi. Tako imenovani »linguistic turn«, ki je tako zelo zaznamoval sodobno filozofijo in ga je v veliki meri pripravila sama fenomenologija, se zato sprejema zgolj pogojno. Razlog, zakaj je temu tako, je za fenomenološko podkovanega raziskovalca očiten: govorjenje v smislu simboličnega menjenja o nečem je intencionalni doživljaj *sui generis*. Je namreč le *en* tip intencionalnega doživljanja poleg (številnih) drugih in – še zlasti – poleg zaznavanja, fantazije, predočevanja, čutenja, kategorialnega predstavljanja itn. Vsi ti doživljaji so prav tako *intencionalni*, kar pomeni, da so doživljaji, ki sploh nimajo jezikovne formulacije in so vendarle usmerjeni v nekaj, se pravi v tako imenovani intencionalni predmet.

Pri tem obstaja med doživljanjem in predmetom neka posebna oziroma specifična korelacija: za vsak predmet velja, da ga je mogoče dojeti, kar pa seveda nikakor ne pomeni, da predmetni doživljajski korelat obstaja le, če je dojet. Ta korelacija vendarle zgolj nakazuje logično možnost: misel, da bi lahko obstajal predmet, ki ga načelno ne bi bilo mogoče dojeti, je protislovna. Na tem temelji tudi tu poudarjena opredelitev fenomenologije kot realistične, saj trdimo, da predmetov in njihovih ontoloških struktur ne konstituirajo subjekti (razen v primeru, ko so ti predmeti socialni predmeti!). Pomembno je poudariti, da na podlagi te korelacije vladajo določeni proporci med tipi doživljanjev (oziroma *vrstami* dojemanja) in vrstami predmetov: denimo, barve je mogoče zgolj videti, tone zgolj slišati, vrednote zgolj čutiti, števila ali geometrijske tvorbe zgolj kategorialno predstavljati, dejstva oziroma stvarna stanja zgolj spoznati itn.³ Brž ko, obratno, ugotovimo, kateri vrsti pripada posamezni predmet, vemo, kateri način doživljanja je pristojen za njegovo dojemanje. Ena izmed značilnosti fenomenološke metode za ontologijo je, da *opis* vrste predmeta (se pravi njena realna definicija oziroma navedba bistvenih značilnosti ustreznega pojma) vsebuje tudi način pristopanja k posameznim predmetom.

Ta zadnja točka nas pripelje do dveh drugih karakterističnih značilnosti ontološke vrste, ki sta bili neopazno implicirani že v doslej povedanem. Najprej omenimo teoretično podmeno, da obstajajo nujne lastnosti, ki tvorijo bistvo posamezne vrste predmetov. Skladno s tem pojmovanjem predmeti instancirajo nujne lastnosti, kar pomeni, da imajo predmeti ontološko jedro oziroma bistvo, ki temelji na nujnih lastnostih. Vse materialne lastnosti so v tem smislu nujne, torej bistvene lastnosti.⁴ Druga ideja predstavlja prejkone težnjo fenomenološke na-

3 Prim. Meinong 1977: 83.

4 Prim. Daubert 1988: 210: »Zaključek: fenomenologija kot nauk o bistvu, se pravi nauk o tem, kar je razvidno, mora izriniti racionalizem ali ga, kar je še bolje, omejiti na njegovo formalno področje, ki je zgolj

ravnosti kot pa trden postulat: ker šteje intencionalnost doživljajev za temeljni fenomen, se v fenomenologiji nagibajo k temu, da vse, kar je dano doživljajem, oziroma korelate doživljajev priznavajo kot posebne, nezanemarljive podatke raziskovanja, kar ima za posledico antiredukcionistično naravnost, ki seveda traja le tako dolgo, dokler ontološko raziskovanje bistva ne ugotovi, ali je to, kar je domnevno dano, avtentično ali pa ga je mogoče reducirati na druge predmete. Če to ni mogoče, se prizna kot predmet v dejanskem smislu.⁵

2. Socialni predmeti: nekaj značilnosti

Filozofski instrumenti realistične fenomenologije so po mojem mnenju primerni za opisovanje socialne resničnosti. Nujni premisi za dojemanje prefinjene strukture socialne resničnosti sta še zlasti fenomenološka senzibilnost za različne intencionalne pristope in njihove korelate ter njihova sholastična občutljivost za pretanjene ontološke razlike. Ta struktura socialne resničnosti je značilno nedoločena in nevidna, na poseben način je povezana s prepričanji in potrebami ljudi ter je kljub temu trdno strukturirana in tako rekoč vseprisotna. Lahko bi celo rekli, da je naša sreča veliko bolj odvisna od socialnih predmetov kot pa od naravnih (da o idealnih sploh ne govorimo): samo na sebi bi bilo to dejstvo že zadostni razlog, da se filozofska pozornost usmeri v to raven resničnosti.

76

V nadaljevanju bomo prikazali obče značilnosti socialnih predmetov, ki seveda še ne predstavljajo definicije pojma socialnega predmeta in rabijo zgolj določanju teoretičnega okvira, znotraj katerega bomo zatem v tretjem in zadnjem delu tega prispevka obravnavali kulturno pogojenost.

a. Socialni predmeti in socialne skupine

Socialni predmeti so bodisi socialne skupine (in njihovi konstituenti) ali pa so predmeti, ki se morajo za svoj obstoj zahvaliti socialnim skupinam. Na splošno so torej tudi socialne skupine in njihovi konstituenti socialni predmeti, toda zaradi enostavnosti bomo tu izraz »socialni predmet« samovoljno omejili na predmete, ki obstajajo zgolj v odvisnosti od socialnih skupin. Kaj so socialne skupine in njihov elementi ter kako naj bi jih najbolje opisali, puščamo namreč v tej raziskavi ob strani. Tu naj bi zadoščalo že zgolj spoznanje, da je mogoče socialne skupine obravnavati kot kolektivne subjekte, od katerih so ontološko odvisni socialni predmeti v ožjem smislu. Povedano drugače, to pomeni, da obstoj socialnih predmetov predpostavlja obstoj socialnih skupin. Obstajajo seveda tudi predme-

posebni primer fenomenologije.«

⁵ Prim. Reinach 1989: 542.

ti, ki se skladajo s tem razlagalnim vzorcem, a niso socialni: segrevanje Zemlje je dogajanje, ki ga povzroča človeštvo, a je v primarnem smislu naravno in ne socialno dogajanje. Tu torej vidimo, da ima odvisnost, omenjena v prvem primeru, poseben značaj. Odnos med segrevanjem Zemlje in človeštvom je *kavzalne* narave: to pomeni, da je logično mogoče, da segrevanje Zemlje povzroča tudi kakšen drug vzrok. Nasprotno pa je odnos, ki veže socialne skupine in socialne predmete, ontološki: predstava, da socialni predmeti obstajajo brez socialnih skupin, je ontološki nesmisel. Če naj se izrazimo intuitivneje, lahko rečemo, da socialni predmeti tedaj, ko si na podlagi miselnega eksperimenta predstavljamo svet brez socialnih (ali, če naj bomo še natančnejši, brez socialno-človeških) skupin, *eo ipso* ne obstajajo. Po drugi strani bi lahko obstajal svet, kjer bi imeli segrevanje Zemlje, ne bi pa obstajalo tudi človeštvo.

Temu ustrezno lahko tu govorimo o »subjektivnem obstoju« socialnih predmetov: »subjektivni obstoj«⁶ tu pomeni, da je obstoj vsakokratnega predmeta odvisen od subjekta. Če »subjekt« označuje posamični individuum, so ustrezni »subjektivno obstoječi« predmeti, denimo, vsi po vrsti doživljaji, ki jih ima subjekt. Trivialna resnica je, da ni mogoče, da bi moj glavobol obstajal brez mene. Če »subjekt« označuje kolektivni individuum, se pravi socialno skupino, so »subjektivno obstoječi« predmeti vsi po vrsti socialni predmeti, ki obstajajo v relativnem odnosu do te skupine.

b. Konkretni in abstraktni socialni predmeti

Socialne predmete lahko razdelimo na konkretne in abstraktne. Konkretni socialni opredmeti so vsi tisti predmeti, ki imajo naravno podlago. Najboljši primeri teh predmetov so artefakti. Avtomobili, mize, računalniki itn. so konstruirani tako, kot so, ker morajo izpolnjevati določeno funkcijo. Izpolnjevanje te funkcije zahteva določeno materialno konstitucijo: predmet mora biti konstruiran tako, da njegovi materialni deli tvorijo celoto, ki je sposobna izpolnjevati funkcije, ki so ji naložene. Celo tedaj, ko imajo konkretni artefakti materialno strukturo, se ne reducirajo na svojo materialno podlago. Materialna podlaga lahko obstaja še naprej neodvisno od tega, ali človeštvo obstaja ali ne: toda ta socialna komponenta, ki določeni agregat kvalificira kot socialni predmet, izgine, brž ko izginejo ustrezne socialne skupine. Težava, da avtomobile vidimo kot gole materialne agregate in ne kot sredstvo gibanja na motorni pogon, tiči v naši vpetosti v socialnem okviru, vendar pa ne predstavlja tudi neke načelne nemožnosti. Kot primer teh razlikovanj lahko uporabim svoj avto: moj stari avto znamke Volkswagen Polo je konkretni artefakt, ki temelji na urejenem skupku kovine, olja, gume, ele-

6 V zvezi s to koncepcijo prim. Searle 1995: 7 isl.

ktričnih kablov itn. Če bi po eni strani človeštvo izumrlo, bi zamrl tudi ta artefakt, še naprej pa bi ostal materialni agregat. Če pa bi po drugi strani iz kakršnegakoli že razloga izginil materialni agregat, bi izginil tudi individualni artefakt.

Dejstvo, da brž ko zamrejo socialne skupine, zamre tudi socialnost takšnih predmetov, postane še jasnejše na primeru abstraktnih socialnih predmetov,⁷ se pravi vseh takšnih predmetov, ki izpolnjujejo funkcijo, ki ne zahteva materialne strukture. Vendar pa je tu potrebna še posebna previdnost. Pri konkretnih socialnih predmetih postaneta predmet in materialna podlaga eno v tem smislu, da se socialni predmet na tej podlagi razvija kot predmet višjega reda. Tehnično lahko torej rečemo, da je materialna podlaga na enak način *temelj* socialnemu predmetu, kot so toni *temelj* melodiji. Brž ko podlaga zamre oziroma izgine, izgine tudi socialni predmet. Materialna podlaga tvori torej pomemben del predmeta višjega reda. Potrebna je tudi pri abstraktnih socialnih predmetih, le da tu ta podlaga ni *temelj* predmetu višjega reda, pač pa je njegov *reprezentant*: materialni predmet *reprezentira* oziroma *nadomešča* socialni predmet. Kot primer naj navedem svojo pravico do upravljanja z določeno vrsto motornih vozil, ki je brez dvoma socialni predmet, saj je njen obstoj odvisen od socialne skupine. Vendar pa ne sovпада z listom papirja, ki potrjuje, da imam to pravico. Moje voziško dovoljenje je, denimo, rdeče barve, medtem ko moja pravica do upravljanja motornega vozila zagotovo ni rdeča. Po drugi strani je dokument (ki je – kot omenjeno – socialni in *konkretni* predmet) pomemben sestavni del moje pravice do upravljanja motornega vozila: če tega dokumenta nimam, tudi nimam pravice do upravljanja motornega vozila. Torej lahko rečemo, da voziško dovoljenje *reprezentira* mojo pravico do upravljanja motornega vozila.⁸ Rabi kot simbol moje pravice. Če nankrat izginejo vsi dokumenti, ki reprezentirajo mojo pravico do upravljanja motornega vozila, ugasne tudi ta moja pravica. O obstoju te moje pravice sem lahko še kako prepričan, vendar pa samo to prepričanje še ne zadošča za utemeljevanje tudi samega obstoja pravice do upravljanja motornega vozila.

78

c. Socialni predmeti in zgodovina

Kaj je bistvena značilnost socialnih predmetov? Pojasnili smo že, da materialnost ni niti nujna niti zadostna značilnost socialnosti predmetov (ker obstajajo socialni predmeti, ki nimajo materialnih sestavnih delov). Primarno značilnost, ki pa zagotovo ni edina, lahko zatorej formuliramo takole: predmet (in tu naj znova poudarimo, da se ta opredelitev *ne* tiče socialne skupine) je socialen, če ima (socialno) funkcijo. Socialni predmeti so, povedano drugače, entitete, ki se ustvar-

⁷ V zvezi z izrazom »abstract artefacts« prim. Thomasson 1999: 148.

⁸ V zvezi s to idejo reprezentiranja prim. Searle 1995: 59 isl.

jajo, da izpolnjujejo eno ali več funkcij hkrati. So torej orodja oziroma, če naj se izrazimo natančneje, artefakti, ki so skladno z zgornjo argumentacijo bodisi konkretni ali abstraktni artefakti. Funkcija artefakta tako rekoč upravičuje njegov obstoj, saj artefakt v prvi vrsti obstaja ravno zaradi izpolnjevanja svoje funkcije. Zdaj lahko torej tudi vidimo, v kakšnem smislu so socialni artefakti tako tesno povezani s socialnimi skupinami: socialne skupine so namreč tiste, ki dodeljujejo posamezne funkcije. Te funkcije so lastnosti, ki obstajajo v zgolj relativnem odnosu do potreb in prepričanj socialnih skupin. Kamen lahko rabi, denimo, kot miljnik, tako da izpolnjuje funkcijo označevanja razdalj. To, da je neki materialni agregat avto, gre pripisati dejstvu, da izpolnjuje funkcijo prevažanja oseb ali tovora. Moje vozišče dovoljenje ima prav tako neko funkcijo: s tem ko ga imam, *smem* voziti. Funkcija voziškega dovoljenja je torej v tem, da njegovemu lastniku daje deontično pravico, in sicer ravno deontično pravico, da sme voziti.⁹ Kljub temu se zelo pogosto dogaja, da socialni predmeti praviloma obstajajo zato, da izpolnjujejo vrsto funkcij. Avtomobili sicer obstajajo za prevažanje oseb ali tovora, vendar pa je lahko njihova funkcija tudi v kazanju lastnikovega ekonomskega statusa in podobnega.

Tu velja pripomniti, da dodeljevanje funkcij nima *kavzalnega* značaja, kar pomeni, da ga ni mogoče opisati kot posledico predhodnega vzroka, vsaj ne v tem smislu, kot, denimo, rečemo, da je prevelika prisotnost CO₂ v atmosferi vzrok segrevanja Zemlje. S tem ko socialne skupine dodeljujejo funkcije, sprožijo sicer kavzalno verigo, vendar pa samo dodeljevanje funkcij ne stoji v nobeni kavzalni verigi.¹⁰ S tem pridemo do zadnje obče opredelitve socialnih predmetov: ti predmeti imajo namreč *zgodovinsko* naravo, saj nastajajo, se razvijajo in izginjajo tekom zgodovine. Raven njihovega obstoja torej ni enaka ravni obstoja naravnih predmetov.

3. Kulturna pogojenost

a. Tematsko vprašanje in razmejitev raziskave

Ustvarili smo torej splošni okvir, znotraj katerega si lahko zdaj podrobneje ogledamo kulturno pogojenost, ki je očitno precej pogosto uporabljan pojem: v predfilozofskem kontekstu smo pogosto priča govoru o »kulturnih razlikah«, »kulturnih značilnostih« ali »kulturni relativnosti« itn. S tem se vzbuja videz, da si povedi, ki vsebujejo te izraze, lastijo veljavnost zgolj znotraj določenega – kulturnega – konteksta. Ko trdimo,

⁹ Prim. Searle 1995: 99 isl.

¹⁰ Prim. Searle 1995: 45.

(1) da je *iki* [粋] japonski kulturni estetski ideal,

izrekamo mnenje, da je *iki* znotraj japonskega kulturnega kroga zgolj lepotni kriterij, specifičen za to kulturo. S tem izrazimo, povedano drugače, da japonska kultura pogojuje določeno estetsko vrednoto. Da je kulturna pogojenost lastnost, ki se drži zgolj socialnih predmetov v zgoraj definiranem smislu, je trditev, ki bo pojasnila sama sebe. Po eni strani ne obstaja nikakršen smisel za trditev, da so idealni predmeti kot, denimo, števila ali naravni predmeti, kot so drevesa ali gore, kulturno pogojeni. Po drugi strani pa ta lastnost ne sovпада zgolj s socialnostjo predmetov, saj se zdi, da je obseg prve lastnosti ožji od obsega druge. Medtem ko druga lastnost pripada vsem predmetom, ki so ontološko odvisni od katerekoli socialne skupine, se prva lastnost drži vseh predmetov, ki so od določene skupine in sicer *samo* od te skupine odvisni tako, da jih tako rekoč ni mogoče prenesti v neko drugo skupino. Ž »možnostjo prenosa« imam v mislih dejstvo, da je japonskost za *iki* kot estetsko vrednoto konstitutivna lastnost: predstava, da predmet, ki ga pogojuje kultura X, obstaja ločeno od *ravno* te kulture, bi zatorej bila nesmiselna. Povedano drugače, medtem ko je za socialne predmete značilno, da ne predpostavljajo obstoja socialnih skupin nasploh in njihov obstoj ni vezan na to ali ono skupino, je za kulturne predmete značilno, da predpostavljajo obstoj specifične, natančno določene socialne skupine. Če je funkcija definicijska značilnost socialnega predmeta, kažejo kulturni predmeti poleg svoje funkcije še dodatno lastnost, ki je zanje prav tako konstitutivna. Postavlja se torej vprašanje natančne določitve tega, kaj je kulturna pogojenost za neko lastnost in kako jo je mogoče najbolje opisati.

80

Najprej je jasno, da se lahko »kulturna pogojenost« drži različnih socialnih predmetov. Poved (1) se vendarle nanaša ravno na kulturno pogojeno estetsko vrednoto, se pravi na abstraktni predmet. Te vrste predmetov (torej vrednote, vendar pa se nam ni treba omejevati zgolj na estetske vrednote, saj lahko etične in dianoetične vrednote prav tako postavimo za kulturne) doslej nismo omenjali in bo tudi v nadaljevanju ostala zunaj naše raziskave. Druga trditev, ki se tiče drugega abstraktnega predmeta, bi bila:

(2) *koseki* [戸籍] je japonski dokument.¹¹

11 *Koseki* označuje vrsto natančnega družinskega registra skupaj z rodovnikom, ki beleži vse dogodke (rojstvo, poroka, smrt ...) družinskih članov. Za razliko od Evrope, kjer se pomembni dogodki družinskih članov zabeležijo le tam, kjer so se zgodili, se na Japonskem beležijo v *kosekiju*. Ta dokument je zatorej na voljo zgolj in samo v uradu upravne enote, v kateri ima glava družine svoje stalno bivališče.

(Pri tem je omenjeni predmet tu obravnavan kot *tip* abstraktnega dokumenta in ne kot konkretni dogodek.) Nenazadnje je komajda treba poudariti, da obstajajo tudi kulturno pogojeni *konkretni* artefakti. Ko trdimo,

(3) *Nanzen-ji* [南禪寺] je japonski tempelj,

pripišemo kulturno pogojenost ravno tej zgradbi.

Čeprav se pri vseh treh povedih, navedenih kot primer, kulturna pogojenost ne kaže jezikovno (in dejansko ni mogoče zanikati, da se izraz »kulturna pogojenost« v običajni jezikovni rabi pojavlja, če že sploh, zelo redko), je implicitno prisotna v pridevniku »japonski«: zatorej bi bilo mogoče vse stavke, v katerih nastopajo pridevniki kulture X (italijanski, nemški, kitajski ...), parafrazirati, kot sledi:

(4*) predmeta X ne pogojuje kultura Y.

Tu je treba pripomniti, da vsi navedeni primeri vsebujejo zgolj bitne predikacije (da *je* X pogojen po Y). Prav nobenega dvoma ni, da obstajajo tudi povedi, ki vsebujejo deontične predikacije, ki izražajo kulturno pogojenost. Oglejmo si, denimo, naslednjo poved:

(5) na Japonskem se med jedjo ne smemo dotakniti palčk drugega jedca.

S to povedjo se nanašamo na jedilno navado – se pravi tip dejanja – določenega kulturnega kroga. Vsekakor pa moramo tu pustiti ob strani način razlage te kulturne pogojenosti (in vprašanje njenih intrinzičnih odnosov do vrednot),¹² kajti naša raziskava se omejuje zgolj na pojasnjevanje povedi prvega tipa. V *ta namen* se kot nadaljnja omejitev raziskave slednjič določi usmeritev primarne pozornosti v *konkretne* socialne predmete. V središče raziskave se zatorej postavijo le povedi, ki vsebujejo bitne predikacije in v katerih stojijo na mestu subjekta zgolj imena konkretnih predmetov (kot v primeru povedi (3)).

b. Intencionalnost in kulturna pogojenost

Vprašanje kulturne pogojenosti predmetov predpostavlja obravnavo intencionalnosti. Čeprav se za to tematiko na prvi pogled zdi, da ne kaže nikakršne poveza-

¹² Mogoče je torej reči, da so lahko konkretni predmeti (konkretni artefakti) in abstraktni predmeti (abstraktni artefakti in vrednote) kulturno pogojeni. Omeniti je treba le še zadnji razred entitet, ki jim pripada ta lastnost, se pravi kolektivna prepričanja, katerih razlaga seveda predpostavlja obravnavo socialne skupine (tovrstna prepričanja so vendar prepričanja kolektivnih subjektov, torej socialnih skupin).

nosti s problemskim horizontom, ki je predmet tukajšnje raziskave, je mogoče na zgornje vprašanje odgovoriti le, če se poprej pojasni intencionalna struktura samih aktov: temelj te trditve je dejstvo, da je materialno proizvodnjo artefaktov mogoče zvesti na intencionalne akte, saj so akti oziroma (namerna) dejanja tista, ki proizvajajo konkretne artefakte. Kje tiči torej konceptualni vezni člen med intencionalnostjo in kulturno pogojenostjo?

Bistvena značilnost intencionalnih aktov je usmerjenost v nekaj: akt je intencionalen, ker vselej meri v nekaj. Introspektivni pogled v samega sebe prinese na dan obilico različnih intencionalnih doživljajev: predstavljam si *nekaj*, hočem *nekaj*, nekomu obljubim *nekaj* ... Kako se torej strukturira intencionalni odnos? Eden izmed najpomembnejših dosežkov realistične fenomenologije je, da nam je dala natančen opis intencionalnosti, ki se giblje okoli pojma psihične vsebine oziroma intencionalne materije. Ta pojem tu uporabljamo sistematično in si pri tem niti najmanj ne lastimo pravice do prikaza, ki bi zvesto sledil zgodovini filozofije.

82

Funkcija vsebine je dvojna: po eni strani je konstantno prisotna v vsakem tipu akta, po drugi pa se razlikuje glede na to, kateremu tipu akta pripada vsebina. Konstantna vloga vsebine je strukturna in formalna, saj jo zahteva obča struktura doživljaja. Ob strani pušča podrobnejšo opredelitev akta ali predmetnega korelata akta, ki jo lahko opišemo takole: vsak intencionalni akt se nanaša na predmetni korelat. Za same korelate se odpre neskončna raznolikost in neskončno variranje: korelat lahko obstaja ali ne, lahko eksistira (idealno ali realno) ali pa ne. Vselej je transcendenten aktu in ni njegov sestavni del. Vrtnica, ki jo zaznavamo, ali število, ki ga mislimo, pravzaprav sploh nimata mesta v zavesti. Kljub temu pa mora v zavesti biti nekaj, kar ustreza tema predmetoma, kajti akt, ki dojema predmetnost, se razlikuje od akta istega tipa, ki dojema drugačno predmetnost. Ker sta oba akta imanentna zavesti, je upravičeno vprašanje, kaj je tisto, kar razločuje ta dva akta. Dve predmetnosti namreč ne moreta razlikovati aktov, saj sta kot predmetnosti transcendentni aktu. Obstajati mora torej nekaj, kar je prisotno v samem aktu, kar omogoča pristop do predmetnosti in prvi akt razlikuje od drugega. Ta element lahko imenujemo »vsebina« akta. Z »vsebino« je mišljen zgolj strukturni, konkretni del doživljaja, ki aktu omogoča, da intencionalno zadene ravno to predmetnost.

Na podlagi predpostavke o formalni in strukturni vsebinski funkciji bomo v nadaljevanju orisali variabilno vlogo vsebine, in sicer na primeru treh tipov aktov, namreč predstavljanja, mišljenja in delovanja. Vsebina predstave izpolnjuje reprezentativno funkcijo, s čimer je mišljeno, da je akt predstavljanja (npr. zaznavanje) pasiven in rabi recepciji predmeta. Čeprav se predmet nikoli ne prezentira v vsej svoji celoti, saj je vselej zasenčen s tega ali onega vidika, si vendar predsta-

vljamo celotni predmet. To je mogoče le zato, ker predstavna vsebina poseduje množico zorov, ki reprezentira celotni predmet. Predmet sicer ni intuitivno v celoti prezenten, vendar pa množica zorov, ki jo predstavna vsebina z določeno stopnjo nujno nosi v sebi, reprezentira tudi zasenčene strani predmeta. Kolikor večja je množica zorov, toliko bogatejša je predstava predmeta.

Nasprotno pa doživljaj aktivnega mišljenja nima stopenj intuicije: nekaj se bodisi misli ali pa ne misli. Nečesa ne mislimo z večjo ali manjšo jasnostjo zato, ker v mišljenju ni niti zasenčenj in niti intuicij. Mišljenje sicer lahko spremlja predstava, s čimer lahko posredno dobi intuitivno vsebino, kar pa ni niti nujno niti ni mogoče tega predpostavljati. Vsebina mišljenja potemtakem ne izpolnjuje funkcije reprezentiranja, pač pa je njena funkcija semantično-logična. To, na kar se mišljenje nanaša s svojo vsebino, je predmetni korelat mišljenja. Vsebina ustreza načinu danosti predmeta. Če mislimo na Napoleona, lahko to osebo mislimo kot poraženca pri Waterlooju, kot zmagovalca pri Jeni ali kot svetovnega duha na konju. Konkretna oseba je predmet mišljenja, način, kako nam je dana (ravno kot zmagovalec pri Waterlooju ali kot zmagovalec pri Jeni ...), pa je miselna vsebina. Vsebina ostaja enaka v vseh doživljajih in v vsaki zavesti, v kateri je mišljena. Ta idejna identiteta je mogoča s tem, da so različne individualne psihične vsebine mišljenja instanciranja enega samega, idejnega pomena. Ker je mišljenje jezikovno formuliran doživljaj, ki se mora zatorej vselej izvajati v besedah, lahko upravičeno govorimo o pomenu in referenci jezikovnega izraza. Termini imajo pojme kot pomene in predmete kot reference, povedi pa imajo prepozicije kot pomene in stvarna stanja kot odnose.

Enako kot mišljenje so tudi intencionalna dejanja aktivni doživljaji. Če neko dejanje naredimo namerno, smo aktivni v povsem določenem smislu. Pri namernih dejanjih ni vključeno golo mišljenje, pač pa namera, ki predstavlja kompleksno doživljajsko vrsto, ki vsebuje tako volitivno kot miselno komponento.¹³ Predmet namere je proizvod, ki ga je treba realizirati, se pravi proizvod, ki ga hoče subjekt. S tem ko je namera intencionalna, ima tudi ona vsebino, ki izpolnjuje vse semantične funkcije, ki smo jih obravnavali že v sklopu miselne vsebine. Predvsem pa tudi vsebina namere instancira idejni pomen, ki ga lahko instancirajo tudi različne druge vsebine namere. Vloga vsebine namere pri tem proizvajajo še druge variante, saj je to vsebino mogoče dodatno opisati kot bolj ali manj učinkovito, pač v odvisnosti od tega, ali dejanje proizvede proizvod, ki bolj ali manj ustreza vsebini namere. Ta proizvod lahko opredelimo zelo različno: lahko je dogodek, proizvedeni artefakt itn. Če torej imamo neko namero, imamo tudi vsebino, ki se nanaša na predmetnost, ki naj bi jo proizvedlo ustrezno dejanje.

13 Fenomenološki opis doživljaja namere in namernega dejanja dajem v Salice 2008.

c. Kulturno pogojeni konkretni artefakti

Vrnimo se k obravnavi izhodiščnega vprašanja, vprašanja, kako se naj nekaj obravnava tako rekoč »od spodaj«. Povedano drugače, začenjam s samoumevno trditvijo, da konkretni artefakti obstajajo zgolj povezani s človekovim delovanjem. Če obstaja artefakt, obstaja tudi namerno dejanje, ki je sprožilo in vodilo proizvodnjo artefakta. Ta proizvodnja poteka na določen način in skladno s specifičnimi smernicami, ki določajo, katere lastnosti bo kazal izdelani proizvod.

Osvetlimo to s primerom: denimo, da nekdo namerava zgraditi hišo. Njegova namera se preko vsebine namere nanaša na hišo, ki naj bi se zgradila. Vsebina namere instancira neki idealni pomen, ki ima značilnosti (α , β , γ ...), ki določajo, katere lastnosti naj ima hiša. Tako kot subjekt dojema hišo, ki naj bi se zgradila (torej katere značilnosti ima pomen), tako jo subjekt tudi namerava konstruirati. Značilnosti pomena (α , β , γ ...) ustrezajo torej lastnostim (a, b, c...) izdelanega oziroma končnega proizvoda: to, kako končni proizvod izgleda na koncu (se pravi, katere lastnosti kaže), izpolnjuje psihično vsebino namere, ki jo lahko opišemo kot bolj ali manj učinkovito. V idealnem primeru ustrezajo vse značilnosti pomena lastnostim proizvoda, in vsebina namere je v celoti realizirana.

84

Pomembno je, da pri analizi pomena ugotovimo, da so nekatere izmed njegovih značilnosti bistvene značilnosti: hiša mora imeti določene lastnosti, če naj sploh bo hiša, kar v prvi vrsti pomeni, da mora kazati določene lastnosti, da bo sploh lahko nastopala kot hiša, se pravi, da bo lahko izpolnjevala svojo funkcijo. Nujnosti teh lastnosti ne gre obravnavati tako rekoč *sub specie aeternitatis*, saj je relativna v odnosu do funkcije, ki se nalaga artefaktu in naj bi jo ta izpolnjeval. V nasprotju z nujnimi lastnostmi so druge kontingentne: posamični individuum noče zgraditi zgolj hiše, temveč tako in tako oblikovano hišo (udobno, toplo, funkcionalno itn.). Kako bo zgrajena hiša izpolnjevala te značilnosti, ni vnaprej določeno v vsebinskih značilnostih, ki morajo biti nujno izpolnjene. Ena in ista značilnost se lahko namreč izpolnjuje na različne načine. Način, kako jo bomo izpolnili, ima torej značaj slučajnosti.

Ob analizi teh izpolnitvenih načinov naletimo na vrsto heterogenih konstituentov. *A parte subjecti* predstavlja osebni okus ali tehnična zmožnost nedvomno izpolnitveni način. *A parte objecti* so za izpolnitev vsebinskih značilnosti pomembni še drugi dejavniki kot, denimo, pogoji okolja oziroma razpoložljivi materiali. Enake značilnosti se lahko torej različno izpolnjujejo. V odvisnosti od tega, v kolikšni meri lastnosti zgrajene hiše izpolnjujejo značilnosti vsebine, lahko vsebino namere presojava kot bolj ali manj učinkovito. »Kakšen« je artefakt na koncu, je odvisno od izpolnitvenega razmerja med vsebino namere in samim artefaktom:

če imamo vsebino in se ta vsebina izpolni tako in tako, dobimo povsem določeni artefakt.

Če pomen termina »hiša« razumemo na poseben način, se pravi, če pomen tega termina obogatimo s posebnimi značilnostmi, mora tudi zgrajena hiša kazati posebne lastnosti, če naj izpolnjuje vsebino. Če pomen »hiše« določimo kot hiša iz lesa in papirja, hladna pozimi in sveža poleti, z rogoznicami iz riževe slame na tleh in pomičnimi stenami iz papirja, mora hiša imeti te lastnosti, če naj ustreza tako in tako opredeljenemu pomenu. Drugače bi bilo, če bi ta pomen dojemali kot šotor, ki ga je mogoče hitro postaviti in podreti. To pojasnjuje prvo bistveno točko argumentacije: če ima način, kako se artefakt, ki naj bi se proizvedel, daje subjektu, zgolj »zasebni« pomen, imamo opraviti s čisto subjektivno zadevo. Če pa ta način ustreza pomenu, ki omogoča, da vsebina, razumljena na poseben način, ostaja v vseh doživljajih določene socialne skupine nenehno identična, je ta pomen konstituent kulture te socialne skupine. Če nekega pomena kakorkoli že ne intendira le posamični individuum, pač pa celotna skupina ta pomen vedno¹⁴ razume z vključevanjem posameznih značilnosti, je ta pomen konstitutivni element kulture te skupine ljudi. Pomene, ki konstituirajo kulturo in jih bogatijo posamezne značilnosti, lahko označimo tudi kot pomene »višje stopnje«, saj nujno temeljijo na pomenih nižje stopnje. Pomeni nižje stopnje nimajo neke določene značilnosti in zato ne predpisujejo načina izpolnitve vsebine. Če pomen intendiramo z vključevanjem določenih značilnosti in če ga celotna socialna skupina vselej identificira skupaj s temi dodatnimi značilnostmi, imamo torej opraviti s pomenom višje stopnje.

Takšni pomeni običajno najdejo privlačno mesto v naravnih jezikih, ki vselej razpolagajo s korektnimi in primernimi jezikovnimi frazami za njihovo izražanje. Te pomene je le stežka mogoče prevesti v drug jezik (pogosto je to mogoče le s parafrazami), in ustrezni izrazi, ko so enkrat preneseni, zakrivajo občutje samo-umevnosti, ki jih opredeljuje v njihovih izvornih jezikih. Tovrstnih primerov je zelo veliko, tu pa omenimo, če naj ostanemo pri japonski arhitekturi, primer »*tokonoma*« [床の間], čigar opis se glasi nekako takole: »Niša z dvignjenimi tlemi v japonski hiši za razstavljanje posameznih umetniških del (npr. visečih zvтков, dragocene keramike ali cvetličnih aranžmajev), ki ustrezajo posameznemu letnemu času ali vsakokratnemu povodu« (Brockhausova enciklopedija).

S tem je tako rekoč najden tudi izvor kulturne pogojenosti konkretnih predmetov. Če ostanemo pri zgornjem primeru, lahko rečemo, da razred konkre-

14 Prislovno določilo »vedno« ima tu čisto relativno konotacijo. Naloga kulturnih raziskovalcev je določiti, kdaj in kako dolgo se je nek pomen intendiral na takšen in takšen način.

tnih predmetov, ki izpolnjujejo kulturotvorni pomen termina »*tokonoma*«, obsega kulturno pogojene predmete. Ti so torej predmeti, ki nastopajo le v povezavi z japonsko kulturo, in sicer ravno zato, ker je pomen termina »*tokonoma*« tipičen za to kulturo. To lahko seveda tudi posplošimo: *vs*i konkretni socialni predmeti, ki so bili proizvedeni skladno s kulturotvornimi pomeni, so *kulturno pogojeni*.

Za zaključek lahko postavimo trditev, da je kulturna pogojenost lastnost, ki je lahko lastna le *socialnim* predmetom. V pogovornem jeziku jo *praviloma* izražamo s »kulturnimi atributi« (japonska, nemška ...). Ta lastnost se, kolikor se drži konkretnih socialnih predmetov, zveja na kulturno pogojenost idealnih pomenov. Kajti vsi konkretni socialni pomeni, proizvedeni skladno s kulturnimi pomeni, so kulturno pogojeni. Idealni pomeni so kulturno pogojeni, če »nastopajo« zgolj v eni socialni skupini (in v tem smislu konstituirajo kulturo te skupine). Za termine, ki izražajo tovrstne pomene, je značilno, da so le stežka prevedljivi ali pa sploh neprevedljivi v drug jezik, pri čemer neprevedljivi izrazi pogosto¹⁵ kažejo tako kulturne pomene kakor tudi predmete.

Literatura:

Daubert, Johannes (1988): »Die möglichen Bestimmungen der Phänomenologie (1906)«, v: *Edmund Husserl und die phänomenologische Bewegung*. Zeugnisse in Text und Bild, Hans R. Sepp (ur.), 209–210, Freiburg/München: Alber.

Husserl, Edmund [¹1901, ²1913/1921] (1984): *Logische Untersuchungen*. Zweiter Band. Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis. In 2 Bänden. Text der 1. und der 2. Auflage ergänzt durch Annotationen und Beiblätter aus dem Handexemplar, ur.: Ursula Panzer. The Hague/Boston/Lancaster: Nijhoff (Husserliana XIX/1, 2).

[¹1913] (1976): »Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Erstes Buch. Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie«, ur.: Karl Schuhmann, Den Haag: Nijhoff (Husserliana III/1).

Meinong, Alexius [¹1904] (1971): »Über Gegenstandstheorie«, v: *Alexius Meinong. Gesamtausgabe. 7 Bände und ein Ergänzungsband*. Band II. Abhandlungen zur Erkenntnistheorie und Gegenstandstheorie, Rudolf Haller (ur.), 481–530, Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt.

15 Neprevedljivost sama na sebi ni merilo (temveč zgolj znamenje) kulturne pogojenosti. Vedno znova lahko slišimo primer, da ljudstvo Inuitov razpolaga s številnimi jezikovnimi frazami za označevanje »snega«, ki jih je nemogoče prevesti v evropske jezike. Če predpostavimo, da ta primer ustreza realnosti, se ne smemo pustiti zapeljati varljivi analogiji in sklepati, da posamezna kultura »ustvarja« različne naravne predmete (npr. različne vrste snega). Tu se je, prvič, obseg kulturne pogojenosti vnaprej omejil na socialne predmete in, drugič, so se »kulturno pogojeni« pomeni opisovali kot entitete, ki se kažejo v vsebinah dejanj in s tem determinirajo način določanja *proizvoda* posameznega dejanja tega delovanja, pri čemer pa ravno naravni predmeti niso proizvodi dejanj oziroma artefakti.

- [²1910] (1977): »Über Annahmen. Zweite, umgearbeitete Auflage«, v: *Alexius Meinong. Gesamtausgabe. 7 Bände und ein Ergänzungsband*. Band IV. Über Annahmen, Rudolf Haller (ur.), 1–389, 517–535, Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- Reinach, Adolf (1989): »Über Phänomenologie (1914)«, v: *Adolf Reinach. Sämtliche Werke*. Textkritische Ausgabe in 2 Bänden, Karl Schuhmann, Barry Smith (ur.), 531–550, München/Hamden/Wien: Philosophia.
- Salice, Alessandro (2006): »Kulturelle Gegenstände und intentionale Erlebnisse«, v: *Cultures: Conflict - Analysis – Dialog*. Proceedings of the 29th International Wittgenstein Symposium, Christian Kanzian, Edmund Runggaldier (ur.), 289–291, Kirchberg/Wechsel: Ludwig Wittgenstein Gesellschaft.
- (2007): »Ontologia degli oggetti culturali«, *Rivista di Estetica*, ns. 36 (3/2007), 181–198.
- (2008): »Deskriptive und ontologische Aspekte des intentionalen Handelns«, v: *Analysen, Argumente, Ansätze*. Beiträge zum VIII. Internationalen Kongress der Österreichischen Gesellschaft für Philosophie. Band 2, Martina Fürst, Wolfgang Gombocz, Christian Hiebaum (ur.), 213–221, Frankfurt/Lancaster: Ontos Verlag.
- Searle, John R. (1995): *The Construction of Social Reality*, New York: Free Press.
- Thomasson, Amie L. (1999): *Fiction and Metaphysics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Prevedel *Alfred Leskovec*